

Trávníček, František

[Zbývá vyložit ještě střidnice za ě v nářečí českých a západomoravských ...]

In: Trávníček, František. *K střidnicím za praslovanské ě v českém jazyce*. V Brně: Filosofická fakulta, 1923, pp. 25-26

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126404>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

10. Zbývá vyložiti ještě střidnice za ϵ v nářečí českých a západomoravských, které se shodují skoro veskrze s pravidlem o přehlásce. Poněvadž tedy tyto střidnice jsou stejné se střidnicemi za pračeské $'a$, a , je nasnadě se domnívati, že vzešly ze stejného základu, jinými slovy, že ϵ dalo přímo $'a$. Tento Gebauerův výklad lze docela dobře spojit s předpokladem, že praslovanské ϵ znělo na konci jednoty praslovanské jako \ddot{a} . Je třeba totiž jen doplniti výklad Gebauerův tak, že ϵ dalo \ddot{a} , \ddot{a} a to $'a$, $'a$, které se pak vyvíjelo jako $'a$, $'a$ jiného původu. V češtině a záp. moravštině bylo by se tedy \ddot{a} již v době, z které nemáme ještě souvislejší památky, změnilo v $'a$, t. j. to, co se stalo na východním území českého jazyka jen z části a beze vši pochyby až v dobách pozdějších, bylo by se na západním území provedlo veskrze, a to velmi brzy. Takovýto výklad je tuším dobře možný, protože se také jinde pozorují ve vývoji rozdíly mezi západním a východním územím našeho jazyka. Rozdil ten je arcí neveliký, protože v podstatě jde o stejný vývoj na celém území.

A je možné — jak jsem již řekl — vykládati tak i střidnice v moravské slovenštině a laštině. Je tu jen ten rozdil, že se obojí $'a$, z ϵ i praslovanského ja , ϵja , vyvíjelo poněkud jinak než v českých nářečích a západomoravských. Ale to je již jiná věc, takže k tomuto rozdílu můžeme nepřihlížeti.

Nabízí se však výklad, že střidnice v nářečích, o nichž byla právě řeč, vznikly přímo z \ddot{a} (\ddot{a}), že tedy jak na př. jak *pět*, tak *pata* vzniklo přímo z *pä*-. Tak vykládá tyto střidnice Jagić v Arch. XVI, 510 a po něm Miletic, Zbornik u slavu Jagića 697. Jagić tedy něvsouvá mezi \ddot{a} a dějinné střidnice stupeň $'a$. Z \ddot{a} vysvětluje Jagić také střidnice v slovenštině. Není tedy můj výklad nový, nýbrž je to výklad Jagićův podrobněji odůvodněný; Jagić jej podává stručně v recenzi Gebauerovy Historické mluvnice.

Jagićovu výkladu, že dějinné střidnice v českém jazyce vzešly veskrze z \ddot{a} , nevádi okolnost, že podmínky, za nichž tyto střidnice vznikly, nejsou stejné po celém území českého jazyka. V starém jazyce jsou to tytéž podmínky jako při přehlásce pračeského a , totiž ϵ , ie před palatálním konsonantem, a , $á$ před nepalatálním (*pět-pata*, *čest-pátý*). Tyto podmínky platí také pro ostatní nářečí česká a západomoravská, jenže v záp. moravštině se vlivem paralelních tvrdých tvarů někde místo ϵ , e ujalo časem a (v přechodn. *stoja* vlivem *nesa*). V nářečí moravskoslovenském a lašském byly podmínky jiné: střidnice a , $á$ ($'a$, $'á$) se vyvinuly často i před bývalým palatálním konsonantem a na konci slov (podlužsky *jačmeň*. 3. pl. *ležá*, hornoostravsky *jačmyň*, 3. pl. *prošo* z *prošá*). Celkem asi za týchž podmínek se dále vyvíjelo \ddot{a} v západní slovenštině, za jiných však v střední a východní slovenštině (spisovně *vďaka-päť*, dolnooravské *mäso-maso*, východoslovenské *záč-šesce*). Srovnej k tomu materiál při-

pomínaný výše. Tato různost podmínek nevádí proto, že i jinde pozorujeme, jak se stejné hlásky vyvíjejí různým způsobem; viděli jsme to na př. při pračeském *a, á* (*'a, 'á*) z praslovanského *'a, ja, ѡja*. Ale na druhé straně nelze nepřiznati, že i doplněný výklad Gebauerův ($\epsilon : \check{a}, \bar{a} : 'a$: historic. střídnice) je pro česká, moravská a lašská nářečí stejně podoběn pravdě jako Jagićův výklad historických střídnic přímo z \bar{a} . Připomněl jsem již, že Jagić vyvozuje všechny střídnice českého jazyka, tedy i české, moravské a lašské, z \bar{a} proto, že prý \check{e} , *ie* (na př. v *pěl*) nevzniklo z ϵ za stejných podmínek jako \check{e} , *ie* z pračeského *'a, 'á*; ale viděli jsme, že tu rozdíl nebyl (sr. na konci 9).

Naopak je možné namítati proti výkladu Jagićovu, aspoň pokud se týká češtiny a západní moravštiny, to, co připomíná Smetánka v ČasModFil. II (1912), 3: bohemismy *udariša, vřaložiša* a j. v Pražských zlomech hlaholských, archaismy *svacen, svacenina*, držící se až do 16. stol. a doklady na *Vácemil, Vácեսlaus, Bracislaus, Slažané, Kňažaves*. Tyto věci svědčí, „že se v češt. z ϵ i na konci slova i před měkkými samohláskami resp. úzkými slabikami vyvinulo *'a*, táž hláska jako před slabikami širokými“ (Smetánka l. c.). Dále uvádí Smetánka l. c. 2—3 proti onomu výkladu koncovku *-a* particiipií *veda, nesa* atd. „která se obecně vykládá přejetím ze sloves měvších v part. *-nt* masc. koncovku ϵ -, stč. *'a* (*trp'a, kryja* atd.)“. Tuto námitku však odmítl již Jagić 512, který ji sám připomněl, poukazem na to, že původ koncovky *-a* není dosti jasně vysvětlen. Nepokládám ani ostatní námitky Smetánkovy za zcela průkazné. Písař Pražs. zl. hlaholských mohl vyslovovati *udariša*, třebaže napsal *-ša*. Šlo by o nedokonalé vyjádření vyslovované hlásky pro kterou slovanská abeceda neměla znaku. A totéž lze říci o dokladech *Bracislaus*. Také *svacen* atd. mohlo zníti původně *svācen*; toto znění se mohlo nějakou dobu držeti ještě po změně \bar{a} v \check{e} nebo *a* v ostatních případech a časem se změnit ve *sva-*, nikoli ve *svě-* právě proto, že se vymklo ze souvislosti s ostatními slovy. Nepravidelný vývoj — nepřehlasování — třeba předpokládati i tehdy, když vycházíme z pračes. střídnice *'a*. Ostatně je velmi podobno mínění Zubatého (Sborn. filolog. III, 192 pozn.), že slova *svacený* atd. mají strojenou podobu podle *svatý, svatost, svátost* místo *svě-*.

11. Stručně lze to, co bylo řečeno, shrnouti takto: Je dosti bezpečné, že přímo z \bar{a} třeba vyvozovati dnešní střídnice za ϵ v slovenštině. Nasvědčuje tomu jednak okolnost, že se v západní a střední slovenštině \bar{a} (\bar{a}) dochovalo dodnes, jednak, že ve východní slovenštině jsou zřetelně jiné střídnice za ϵ než za pračeské *'a* (*'á*). Je pravda, že se někdy stejné hlásky časem vyvíjejí v různých nářečích nestejně, ale zde jde o nestejnost v témž nářečí, nikoli v různých nářečích. Moravsko-